

Chrám plný otázek: Tel Moca

Rok co rok odjíždí na několik týdnů do Izraele, aby tam odkrýval tisíce let starou historii. Poslední lokalitou, na jejímž zkoumání se tým docenta Filipa Čapka z Evangelické teologické fakulty podílel, bylo naleziště Tel Moca s pozůstatky jedinečného chrámového komplexu.

TEXT Kamila Kohoutová FOTO René Volfík

Médii kolovala fantastická zpráva, že se všemu týmu podařilo najít pozůstatky Šalomounova chrámu. Je to pravda?

Základní architektonická dispozice komplexu v lokalitě Tel Moca nedaleko Jeruzaléma biblickému popisu Šalomounova chrámu odpovídá. Nemůžeme ale takto jednoduše říct, že je to on. Z bible víme, jak měl vypadat, nicméně budova podobná té z biblického popisu z První knihy královské nebyla nikdy nalezena. V Judsku se chrámy a svatyně z doby železné dochovaly, ale jsou co do architektonické podoby velmi rozmanité. Tel Moca je jediným chrámem typu megaron (původně jednoduchý sál obdélníkového půdorysu s jedním vchodem v kratší stěně, pozn. red.), a nepočítáme-li zmíněný literární popis z velmi pozdního období, nemá v regionu obdobu. Musím upřesnit, že jsme ho neobjevili my, ale předchozí expedice v letech 2012 až 2013. Naše skupina se podílí na jeho dalším odkrývání a odhalování stavebních fází, které chrámu předcházely.

Pokud by se přece jen ukázalo, že stavba v Tel Moce je Šalomounovým chrámem, znamená by to, že původní Jeruzalém se nacházel jinde?

To byla trochu provokativní myšlenka mé kolegyně Šuy Kisilevičové z Univerzity v Tel Avivu, jež náš výzkum spolu s profesorem Odedem Lipschitem

vede. Sídliště v Tel Moce je mnohem starší než Jeruzalém, o tom není pohyb. Jde o lokalitu v úrodném údolí Sórek s dostatkem vody pro hospodaření, zvláště pro pěstování obilí. Původní Jeruzalém, který zůstane tam, kde je, se naopak nachází na hranici srážkového předělu těsně před Judskou pouští ve více nepřístupném terénu. Možná proto se toto místo stalo v době bronzové nejprve dobře opevněným kanaánským městským státem a pak hlavním sídlem Judského království. Tel Moca mohla sloužit Jeruzalému jako administrativní centrum. V něm se shromažďovala zemědělská produkce pro hlavní město. V bezprostřední blízkosti našich vykopávek se nacházelo jedno z největších neolitických osídlení v Izraeli, kde žily zhruba čtyři tisíce lidí. Bližší spojitost mezi Tel Mocou a Jeruzalémem je nutné ještě upřesnit. Jisté je, že existence chrámu potvrzuje důležitost této lokality.

Zmiňuje se o tomto osídlení bible?

Přestože je osídlení v Tel Moce skutečně velké a tamní chrám na judské poměry impozantní, bible poskytuje jediné určení. Kniha Jozue sděluje, že bylo městem kmene Benjamín. Někteří badatelé se snaží lokalitu ztotožnit s místem označovaným v bibli jako Obéd-Edóm. V příběhu o putování schrány úmluvy obsahující Desatero se píše, že Izraelité si ji vzali do bitvy s Pelištejci (nesemitský

národ, který byl jedním z hlavních nepřátel biblického Izraele, pozn. red.), aby jim pomohla k vítězství. Jenže ji ztratili a byli poraženi. Vyprávění pak podrobně líčí dlouhou cestu schrány z pelištejského Ašdódu do Bét-šemeše a dále přes Kirjat-jearím a Obéd-Edóm do Jeruzaléma.

Proč by oním Obéd-Edómem měla být právě Tel Moca?

Z geografického hlediska do příběhu zapadá, Tel Moca se nachází na cestě z Kirjat-jearímu do Jeruzaléma. Ale zatím jsou to jen spekulace, které je třeba podložit argumenty. Míst, jež lze spojovat s Tel Mocou, je více. Domnívám se, že tuto lokalitu autoři biblického textu opomíjejí úmyslně. Mohlo by to souviset s Chizkijášovou centralizací kultu na konci osmého století před naším letopočtem nebo s Jošijášovou reformou (pokusil se odstranit všechny pohanské kultury ve prospěch jediného – Hospodina, pozn. red.) o sto let později. Lze předpokládat, že některá místa byla záměrně opomenuta nebo přejmenována, aby se nevzpomínalo, že i na nich stály chrámy nebo svatyně.

Protože v nich lidé praktikovali nejrůznější podoby kultu? V chrámovém komplexu Tel Moca byly nalezeny i unikátní předměty z doby, kterou s čistým monoteismem spojit nemůžeme, že?

Jde o několik figurek objevených v letech 2012 a 2013 na nádvoří chrámu. Je mezi nimi například

soška koně – původně na něm byl i jezdec, ale zachovaly se pouze zbytky jeho nohou. Byla odkryta také sice rozbitá, ale impozantní kadidelnice vážící přibližně dvanáct kilogramů. Nikde jinde takové kultické předměty zatím nalezeny nebyly. Znamená to, že podoba kultu se v rámci Judského království lišila v závislosti na místních tradicích. Není náhodou, že právě velmi pestré náboženské praxe Izraele si biblické texty často všimají a kritizují ho.

Můžeme z nálezů určit, jaké náboženství se v chrámu praktikovalo nebo která etnika se v něm svým bohům klaněla?

Do šestého století před naším letopočtem byl kult nepochybně velmi rozmanitý. Chrámy a svatyně zpočátku nejspíše sloužily různým božstvům. Rozmanité antropomorfní a zoomorfní reprezentace všeho božského koexistovaly se stále více se prosazujícím dominantním jahvismem, jenž byl doménou oficiálního náboženství. Projevy osobní zbožnosti a domácí rituály se od něj mnohdy výrazně odlišovaly. U figurek, které byly objeveny v Tel Moce, je zajímavá podobnost s pelištejskými kultickými před-

Základní architektonická dispozice komplexu v lokalitě Tel Moca nedaleko Jeruzaléma biblickému popisu Šalomounova chrámu odpovídá. Nemůžeme ale takto jednoduše říct, že je to on.

Profesor Martin Prudký z katedry Starého zákona při archeologickém průzkumu (foto David Rafael Moulis)

Antropomorfní figurky nalezené v pozůstatcích chrámového komplexu (foto Clara Amit, Izraelský památkový úřad)

měty a ikonografií. Ukazují nám, že navzdory biblické zprávě k sobě měly judská a pelištejská kultura poměrně blízko. Možná i proto jsou Pelištejci tak častým terčem řady starozákonních příběhů.

Biblická zpráva ale tuto blízkost popírá.

Probíhající archeologický výzkum uvedenou kulturní provázanost stále více potvrzuje. Například pelištejská keramika, již jsme při předchozím výzkumu v roce 2017 našli v Jeruzalémě přímo uprostřed Města Davidova, se původně považovala za dovozovou. Jak ale vyplynulo z následného zkoumání, nádoby byly vyrobeny v jedné z mnoha jeruzalémských hrnčířských dílen. Petrografická analýza potvrdila, že materiál je rovněž místního původu, ne z dovozu. Pelištejci tedy měli své hrnčířské dílny přímo v Jeruzalémě. Anebo jde o produkci místních hrnčířů, kteří přešli praxi svých sousedů. Nicméně tento jev není jednosměrný, i u pelištejské hmotné kultury, zvláště keramiky, lze dohledat pozdněkanaanánské a raně judské vlivy. O takovéto spřízněnosti, dělbě práce, obchodu, ale i některých náboženských tradic mezi Izraelci a Pelištejci se ze Starého zákona mnoho nedozvídáme. Vysvětlení souvisí s pozdějším záměrným sebevymezením konkrétních etnických entit, jež vykreslují ty druhé v silném kontrastu.

Znamená to tedy, že náboženský život biblických Izraelců byl jiný, než popisuje Starý zákon?

Rozhodně byl rozmanitější. Podle biblické zprávy byl centrem Jeruzalém a obět v chrámu. Ve skutečnosti hrály velkou roli desítky malých lokálních a venkovských svatyní. Kult byl praktikován i rámci jednoho domu či rodiny. Zvláštní místo v náboženství Izraele měly například sošky velice obdařených žen znázorňující plodnost. Byly předmětem úcty po celá staletí až do počátku šestého století před naším letopočtem, kdy se začal důsledně prosazovat monoteismus jako komplexní odpověď na katastrofu pádu Prvního chrámu a Jeruzaléma v roce 586 před naším letopočtem. S pomocí této národní tragédie

byl ve Starém zákoně Izrael nábožensky tematizován jako odvěké společenství těch, kdo měli sloužit jednomu Bohu, ale nesloužili. Biblické texty soustavně mezi řádky líčí, jak by měla praxe vypadat v ideálním případě, z čehož plyne, že jde o pohled retrospektivní.

Můžete uvést konkrétní příklad takového podání?

Vezměme si krále Šalomouna. Nejdříve je popisován jako zbožný. Později se ale dozvídáme, že měl mnoho žen a ty ho odklonily od Hospodina. Načež se mu dostává zjevení, že se jeho království z důvodu odklonění od jahvismu rozpadne. Biblický text je užít jako instrument, který říká, že kdo se bude držet pravidel, skončí dobře anebo přinejmenším neupadne v zapomnění, pokud zreviduje své činy a uzná jejich problematičnost. Kontext těchto pravidel je definován nábožensky, vírou v jednoho Boha, která v době Šalomouna, spíše fiktivní postavy desátého století před naším letopočtem, nebyla podle všeho praktikována.

Čím déle biblické texty čtu, tím hlouběji odhaluji, jak jsou nejen geniálně sepsány, ale především zkomponovány do velkých výpravných celků.

Proč se biblické texty snažily skutečnost zakrývat a předávat jen její idealizovanou podobu?

Čím déle biblické texty čtu, tím hlouběji odhaluji, jak jsou nejen geniálně sepsány, ale především zkomponovány do velkých výpravných celků. V nich se to, co má být jakoby skryto, zvláštním způsobem setkává s tím, co je vzorem. Tím je dán i jejich pedagogický záměr a úkol pro čtenáře: rozpoznávat, že to dobré bývá podáno formou ideálu,

k němuž má člověk většinou dost daleko, zatímco pochybení vyjádřené nejen v náboženských, ale i etických a společenských souvislostech je každodenní skutečností. Tak se na zvoleném dějinném pozadí vyjevuje, kdo je člověk a kdo je Bůh.

Jak se biblická archeologie vyrovnává s tím, že často vyvrací představy popsané v bibli?

Biblická archeologie vznikala v devatenáctém století. Náš obor se původně profiloval jako snaha o potvrzení biblické zprávy. Řada prvních archeologů, historiků a znalců starověkých textů byla zároveň teology, kněžími a faráři, kteří s dobrým úmyslem a obdivuhodným osobním nasazením chtěli více osvětlit takzvanou biblickou nebo izraelskou dobu. Od těchto označení bylo našťástí upuštěno, protože v sobě nesou i nechtěný politický náboj. Různé archeologické nálezy nám ale dnes ukazují, že ne vše, co stojí v bibli, je z historického hlediska doložitelné. A že to ani nebylo cílem, protože texty jsou především teologickým sdělením z konkrétní doby pro konkrétní společenství. Krizí a vystřízlivěním si dříve prošli evropští a američtí badatelé, později také izraelští archeologové, kteří měli v prvních dvou generacích jiné poslání než zpochybňovat územní a historické nároky moderního Státu Izrael. Museli jsme se naučit číst bibli kriticky a přiznat si, že byla sepsána s určitým záměrem. Biblická archeologie, ať už ji nazveme jakkoli, je také a především jednou ze specializovaných disciplín archeologie.

Svou prací biblickou zprávu vlastě relativizujete. Není to na teologické fakultě nežádoucí?

Naopak, spolupráce teologů, historiků a archeologů je velice důležitá. Můžeme se velmi dobře doplňovat. Díky archeologii si život lidí, kteří sepsovali bibli, můžeme představit mnohem konkrétněji a plastičtěji. Z nálezů se dozvídáme důležité informace o jejich náboženských představách. Samozřejmě pracujeme s hypotézami a teoriemi, které se v čase osvědčují, jsou dále rozvíjeny nebo jsou odmítnuty jako zavádějící.

Práce na vykopávkách v Izraeli skýtají studentům Evangelické teologické fakulty jedinečnou profesní příležitost. Jak se vám ji podařilo zajistit?

Vždy jsem se chtěl podílet na vykopávkách v Izraeli, protože dobrou znalost archeologických souvislostí považuji pro studium starověkých textů za nezbytnou. Když jsem v devadesátých letech studoval v Heidelbergu, nabízela se možnost vycestovat do Jordánska s profesorem Weippertem, k němuž jsem chodil na přednášky. Jenže na velmi nákladný výjezd jsem neměl prostředky. Tehdy jsem si předsevzal, že pokud se mi jednou podaří do Izraele vyrazit, budu se snažit do archeologických výzkumů zapojit i studenty. Díky profesorovi Oemingoovi rovněž z Heidelbergu se mi přání splnilo. Mohl jsem se zúčastnit vykopávek v oblasti Ramat Rachel a postupně i na dalších místech. Nakonec, letos, došlo i na Tel Mocu, která je ideálním místem pro uplatnění našich badatelských kompetencí.

Doc. Filip Čapek, Ph.D., vyučuje na Evangelické teologické fakultě biblickou archeologii a je vědeckým pracovníkem Centra biblických studií AV ČR. Dlouhodobě spolupracuje s univerzitami v Tel Avivu a Heidelbergu včetně pravidelných interdisciplinárních konferencí v Praze nebo Tel Avivu. Od roku 2013 se studenty každoročně vyjíždí na letní vykopávky ve starověkém městě Tel Azeka a od roku 2016 se podílí na výzkumu v Jeruzalémě a jeho okolí včetně letos znovuotevřené lokality v Tel Moce.

